

not comply with strict requirements of etymological studies. The author of the book comes up with imaginative ideas but, taking into consideration the unclarified nature of the historical events and the lack of dated presentation of (Proto-)Romance data, these ideas do not pass the test of reliability. In sum: the book does not prove that Latin and (Proto-)Romance loanwords would have been borrowed into Hungarian in the Proto-Hungarian period.

Keywords: Proto-Hungarian, putative Latin/Romance loanwords, methodological problems in research on early loanwords.

KISS JENŐ
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Keresztnévből származó madárnevek és a rejtett hangutánzás

A személyneveket általában köznevekre szokás visszavezetni. Ellenkező irányban, a keresztnévek egy része a nyelvhasználat során közszóvá válhat. Megtörténhet a köznevesülés minden alaki változtatás nélkül (ebben az esetben a poliszémia egy esete jön létre), de kaphat a köznevesült keresztnév valamilyen toldalékot, esetleg összetett szó elő- vagy utótagjaként válhat köznévvé. Közszóként leggyakrabban valamilyen emberi jellegzeteséget, tulajdonságot jelölnek, de előfordulnak állatok, növények, tárgyak nevéként vagy egyéb jelentésben is. (A köznevesülésről: HAJDÚ 2003: 71–82.) Az alábbiakban – némi kitékintés után – a magyarban, a nyelvjárásokban keresztnévből lett madárneveket mutatom be, különös tekintettel a rejtett hangutánzásra. Keresztnévnek madárnévvel való véletlen egybeesésére is hozok példát.

CLAUDE LÉVI-STRAUSS hívta fel a figyelmet arra, hogy a francia népnyelv a madaraknak fajuk szerint ad keresztnévet: a veréb (*le moineau*) Pierrot, a papagáj (*le perroquet*) Jacquot, a szarka (*la pie*) Margot, a pinty (*le pinson*) Guillaume, az ökörszem (*le troglodyte*) Bertrand vagy Robert, a vízi guvat (*le râle d'eau*) Gérardine, a kuvik (*la chevêche*) Claude, az uhu (*le grand duc*) Hubert, a holló (*le corbeau*) Colas, a hattyú (*le cygne*) Godard, s használhatók ilyen kifejezésekben: *Il y a trois pierrots sur le balcon* 'Három veréb van az erkélyen' (1962: 266). Hasonló kifejezésmód az angoloknál is előfordul, akik szintén keresztnevekkel kedveskednek némely madárnak, s így *Jenny Wren* az ökörszem, *Jack Daw* a csóka, *Tom Tit* a kékcinke, *Robin Redbreast* pedig a vörösbegy neve. Az angol *parrot* 'papagáj' valószínűleg a francia *Perrot* (régí és nyelvjárási 'Péterke', *Pierre* kicsinyítő képzővel, a köznyelvi *Pierrot* megfelelője) származéka, amely régebbi nyelvváltozatokban a házikedvencnek tartott madarakat jelölte. Az ugyancsak angol és említett *jackdaw* 'csóka' madárnév előtagja azonban nem egyszerűen keresztnév, hanem „rejtetten (közvetve) hangutánzó”, a magyar hangutánzó *csóka* megfelelője, utótagja pedig germán elem, a német *Dohle* 'csóka' megfelelője. A magyar *csóka* hangutánzó eredetű ugyan, „de legvalószínűbben valamely szláv nyelv hangutánzó szavát vettük át” (KISS 1984: 329).

LÉVI-STRAUSS idézett művében rámutatott, hogy a madaraknak (és egyéb állatoknak) adott keresztnévek azt tudatják, hogy az illető állat – legalábbis metaforikusan – az emberi társadalom, sőt akár a család része, s a keresztnevéből származó madárnevek rendszert képeznek („nous conceivons le monde des oiseaux comme une société humaine métaphorique”, 1962: 271). Azt magyarázva, hogy miért éppen a madarakat nevezik ke-

resztnévvel a franciák, LÉVI-STRAUSS a következő jellemzést adta: a tipikus madár szabad, kicsinyeit családban neveli, fajtársaival kommunikál, mégpedig az artikulált nyelvet idéző madárhangon (1962: 271).

Ellentétes irányú névadást képviselnek, de a természetnek és a társadalomnak egy rendszerben való kezelését tanúsítják a nőknek adott, virágnevekből származó keresztnévek (a franciáknál *Rose*, *Violette*, a magyarban *Rózsa*, *Ibolya*, vö. LÉVI-STRAUSS 1962: 270). A magyar szakirodalomban GOMBOCZ ZOLTÁN mutatott rá arra, hogy a magyarság egykori totemizmusa őrződött meg a török eredetű személynévanyagban (GOMBOCZ 1915; vö. PAIS 1975: 300–327). Olyan madárnevekből (különösen ragadozó madarak elnevezéseiből) lett személynévek is árulkodnak erről, mint *Ákos*, *Alattyán*, *Bese*, *Karcsa*, *Kartal*, *Tiván*, *Torontál*, *Turul*, *Zongor* (GOMBOCZ 1915: 8–17; PAIS 1975: 301–302).

A magyarban a *gábor*, *gábormadár* a sárgarigó neve volt (a *gáborján* ’töviszúró gébics’ is a *Gábor* szó fejleménye), *mátyás*, *mátyásmadár* egyes nyelvjárásokban ’szajkó’, *ágnesmadár* a Felvidéken ’harkály’ stb., de a franciához fogható megfelelések nincsenek. Ráadásul a magyarban e madárnevek jelentős része – így éppen a *gábor* és a *mátyás* – keresztnév mintáját mutatja, de hangutánzó eredetű. Hasonlóképpen hangutánzó eredetű a népnyelvi *vakvarjú*, *kvakvarjú* ’bakcsó’ előtagja, a *bakcsó* első szótagja (a -csó kicsinyítő képző, KISS 1984: 63). Így – elsősorban KISS JENŐ (1984) nyomán – néhány „rejtetten hangutánzó” madárnevet is említék.

Ezeknek a „rejtetten onomatopoétikus” madárneveknek a tanulmányozása a modern etnobiológiában is napirenden van. Hogy tankönyvpéldákat említsek, az amerikai angol madárnevek közül ebbe a típusba tartozik az egyik amerikai (ám Európában is elő-előkerülő) lilefaj (ékfarkú lile, *Charadrius vociferus*) *kill-deer* (szó szerint ’szarvasölő’) elnevezése, egy amerikai kecskefőjőfaj (*Caprimulgus vociferus*) *whip-poor-will* (szó szerint ’ostorozni a szegény akaratot’) neve (HUNN–BROWN 2011: 321). Az ékfarkú lile *kill-deer* és a *Caprimulgus vociferus* *whippoorwill* (’üsd szegény Vilit!’) nevét JAKABB OSZKÁR is említette (2012: 77, 101). Egy helyi uhufaj (*Bubo virginianus*) neve az etnobiológiában kitüntetett tzeltal majáknál *tuh-kulum-pukuh*, szó szerint ’az ördög büze’, ám hangutánzó összetétel is egyben (HUNN–BROWN 2011: 321). Ugyancsak rejtetten hangutánzó a vadgerle angol *turtle dove* (szó szerint ’teknősbéka-galamb’) összetett elnevezésének előtagja (JAKABB 2012: 104; német megfelelőjének, a *Turteltaube* szónak az előtagja egyszerűen hangutánzó). A kortárs etnozoológia legnagyobb szaktekintélyének, a Magyarországon is megfordult EUGENE S. HUNN-nak egyenesen az a véleménye, hogy az az igazán jó madárász és nyelvész egyben, aki minél több „rejtett (indirekt, közvetett) onomatopoéizist” regisztrál egy-egy madárelnevezés-rendszerben. KISS JENŐ monográfiája (1984) alighanem elnyeri tetszését. (A HUNN által is művelt etnozoológiába bevezetés magyarul: BABAI–AVAR–ULICSNI 2016.)

Újabb vizsgálódásokban az derült ki, hogy absztrakt fonoszemantikai szempontok szerint, az adott szemantikai mezőben, morfofonológiai kritériumoknak megfelelően a magyarban a jó madárnév kritériumai a következők: ne alternáljon, legyen kétszótagos, tartalmazzon szibilánst és likvidát stb. (ABONDOLO 2007; KICSI 2015). Az alább említendő madárnevek közül a *gábor*, *gábos*, *gyuszi*, *jános*, *lili*, *mátyás* és *pétör* is közelít ehhez az ideálhoz, ami nem meglepő, mivel a magyar keresztnévek is gyakran kétszótagosak.

Rátérve a keresztnévből származó madárnevek felsorolására, a felvidéki Felbáron *ágnesmadár* ’harkály’ (Szól az *Ágnes-madár*, eső lesz holnap, ÚMTsz. 1: 164; TAKÁCS 2001; FERCSIK–RAÁTZ 2009: 243).

A *gábos*, *gábor*, *gáborka-madár*, *gábormadár* a 16–18. században talán a sárgarigó (vagy valamely gébics) neve volt (KISS 1984: 324). PÁPAI PÁRIZ FERENC és BOD PÉTER latin–magyar szótárában a latin *Galbula* megfelelői *Gáborka*, *Gábor-madár* (1767a: 263), a magyar–latin–német szótárban *Gabos* a madárnév (1767b: 106). Utóbb a *gábor* ’sárgarigó’ jelentést magyarázták a latin *galbula* ’sárgarigó’ alapján is (KISS 1984: 246).

A töviszúró gébics népi elnevezései közt szerepel a *gáborján*, *szarkagáborján*, *szarkagábrián* (több alakváltozattal), az egymással szimmetrikus *szarkagábor* és *gáborszarka* összetételek, valamint a *vasgáborján*, *vasfejű gáborján*, *vasfejű gobri*, *nagyfejű gábor*, *nagyfejű gáborján* (KISS 1984: 246–7). KISS JENŐ 19. századi megfigyelésekre is alapozott véleménye szerint a töviszúró gébics hangja alapján kapta a *gábor* nevet, s az alább említendő *györgydiák* nevének előtagja is hangutánzással magyarázható (1984: 246). A nagy őrgébics nyelvjárási elnevezései között is szerepel a *gábor*, *gáborka*, *gábos*, *gáborján*, *nagyfejű gáborján* (KISS 1984: 251). A 19. századi nyelvjárásokban *nagyfejű gábor* ’banka’ (Bácska) vagy ’töviszúró gébics’ (MTsz. 1: 664), a *vasfejű gábor* ’töviszúró gébics’ (MTsz. 2: 928). A Magyar Nyelvjárások Atlaszában, a 20. század közepe e nagyméretű, tájszókat is felmérő vállalkozásában a töviszúró gébicsnek kivételesen sok, 67 megnevezése (tautonimája, nyelvföldrajzi szinonimája) fordul elő, melyek közül a *Gábor* szóra vezethető vissza a *gábics*, *gáborincs*, *gáborján*, *gáborszarka*, *szarkagábor*, *szarkagáborján*, *vasfejű gábor*, *vasfejű gáborján*, *vasgáborján* (MNYA. 627; KISS–BATÓ 2012: 145–146). A 20. századi nyelvjárásokban *gáborgyán*, *gáborszarka*, *nagyfejű-gábor*, *nagyfejű-gáborján*, *nagyfejű-szarkagáborján*, *szarkagábor*, *szarkagáborján*, *vasfejű-gábor*, *vasfejű-gáborján*, *vasgáborján* mind ’töviszúró gébics’, ritkábban ’örgébics’ (ÚMTsz.). A Felső-Szigetközben *szarkagábrián*, *szarkagábor* ’örgébics’ (KOVÁCS 1987: 85). Magának a több változattal (*gebecs*, *gebics*, *gebös*, *gibics*, *gibíz*, MTsz. 1: 684; ÚMTsz. 2: 620; KISS–BATÓ 2012: 146) a nyelvjárásokban is meglevő *gebics* szónak az etimológiáját is szokás a *Gábor* valamely változatára (*Gáborján* vagy *Gábos*) visszavezetni (KISS 1984: 245; FERCSIK–RAÁTZ 2009: 105; JAKABB 2012: 159). A *gábor* szónak egyébként a Székelyföldön volt ’farkas’ jelentése is (MTsz. 1: 664).

A *gazsi-gazsi* mondatszó többször ismételve a liba hívogatására szolgál Hódmezővásárhelyen (ÚMTsz. 2: 619). A *gazsi* azonban nem állatnév, csak a hívogatóban fordul elő.

A *gegő* ’töviszúró gébics’ nyilvánvalóan a *Gergely* és *Gergő* ritkább *Gegő* becézésére vezethető vissza, ám egyben hangutánzó eredetű (Felvidék, ÚMTsz. 2: 622; KISS 1984: 248; KISS–BATÓ 2012: 146). Említésre méltó, hogy a gólya egyik – talán hangutánzó eredetű – nyelvjárási megnevezése a palatális *gegő* veláris párja, a *gagó* (elsősorban Bereg és vidéke, de még Székelyföld és Szlavónia is, MTsz. 1: 666; ÚMTsz. 2: 581; KISS 1984: 70; KISS–BATÓ 2012: 61).

A *gyöngyvér* madárnév a régi magyarban és elsősorban az Alföldön a nagy liliket jelölte, de más madarakat is (KISS 1984: 68, 78, 172; ÚMTsz. 2: 761). PÁPAI PÁRIZ FERENC és BOD PÉTER magyar–latin–német szótárában a *Gyöngyvér* latinul *Anser silvaticus*, németül *eine wilde Gans* (1767b: 115). A *Gyöngyvér* női keresztnév Arany János leleménye (FERCSIK–RAÁTZ 2009: 296). A *Gyöngyvér* és *Gyöngyi* becézése *Gyöngyös*; a *gyöngyös* pedig a gyöngytyúk népies elnevezése (ÚMTsz. 2: 760). Nem keresztnévből lett tehát se a *gyöngyvér*, se a *gyöngyös*.

A *györgydiák* ’töviszúró gébics’ összetétel előtagja valószínűleg hangutánzó eredetű (Heves, MTsz. 1: 759; KISS 1984: 246; TAKÁCS 2001). A *György* helyi becenevei,

a *gyura* (Nagykanizsa) és a *gyuri* (Szentgál) egyaránt 'kakas' (ÚMTsz. 2: 765, 766), míg a *gyurka* 'rosszul kiherélt kakas' (Veszprém megye, ÚMTsz. 2: 766; TAKÁCS 2001; FERCSIK–RAÁTZ 2009: 115). A gyurgyalag hangadását gyakran adják vissza a *gyurr-gyurr* mondat szóval (például JAKABB 2012: 114), ám a *gyurgyalag* elnevezés közvetlenül hangutánzó (KISS 1984: 214). E madárfaj egyetlen feljegyzett, a *György* szót becéző elnevezése a *gyura* a Felső-Szigetközben, ahol a *gyúgyallag*, *gyógyalag*, *gyúrnya* és *méhész* társneve (KOVÁCS 1987: 79).

A *gyuszi* 'veréb' tréfás névadással jött létre (KISS 1984: 317; KISS–BATÓ 2012: 154).

A *jános* Komáromban 'pulykakakas' (ÚMTsz. 2: 1133). A 'kakas' jelentés kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a baromfiak közül legfeljebb a kakasnak, gácsérnak, gúnárnak, esetleg kotlósnak szokás nevet adni.

Két török előtaggal magyarázott madárnév is népetimológiával, a *Károly* névvel kapott névváltozatot. PÁPAI PÁRIZ FERENC és BOD PÉTER a *Károly* szónak még egyaránt megadta a latin 'Nisus' és 'Carolus', illetve 'Sperber' és 'Karl' jelentést (1767b: 162). Ugyancsak régi (1793) adat a *Károlymadár* 'karvaly' (KISS 1984: 108). Magának a *karvaly* szónak vannak *karoly*, *karoj* alakváltozatai egyes nyelvjárásokban (ÚMTsz. 3: 126). Ráadásul a *karvaly* szónak van *kar-* előtaggal, 'karon hordott madár' jelentéssel, solymászathoz kapcsolódva magyarázott – nehezen elfogadható – etimológiája is (JAKABB 2012: 63). Maga a *Károly* keresztnév is a *karvaly* szó alakváltozatai és a *Károly* személynév, valamint a latin *Carolus* és német *Karl* nevek egybeeséséből származtatható (FERCSIK–RAÁTZ 2009: 147). A *károlykatonája* a *kárókatona* (kormorán) népetimológiai alakja (Kiskunság, ÚMTsz. 3: 121; korábban: *Károl-katonája*, 1793). E kifejezés érdekessége, hogy talán maga a *kárókatona* szó is valamely *qara* 'fekete' előtagú török madárnévből keletkezett a *katona* népetimológiai beleértésével. A kiskunsági kifejezés pedig talán a madár színének és III. Károly katonái ruhaszínének hasonlóságán alapulhat, további népetimológiával (KISS 1984: 58; TAKÁCS 2001: 162; FERCSIK–RAÁTZ 2009: 149). Állítólag volt olyan szájhagyomány is, mely szerint a török nevezte el Mátyás király idejében a madarat *kara-katoná*-nak, sötét tolla, trombitára emlékeztető hangja alapján, a fekete sereget gúnyolva (JAKABB 2012: 183).

Bars vármegyében *kata* 'varjú' volt (MTsz. 1: 1069; ÚMTsz. 3: 143; TAKÁCS 2001), a nagy sirályok egyik neve pedig a Balatonnál *Kata lúdja* (KISS 1984: 182). Tunyogmatolcson *kata*, *kata* többször ismételve a kotlóstyúk hívására szolgált (ÚMTsz. 3: 144). A *butykáskató* (Szilágy vármegye) és *butykóskató* (Dombóvár) 'búbos pacsirta' volt (MTsz. 1: 203; ÚMTsz. 1: 644; KISS 1984: 233).

A *lidike*, *lili*, *lilimadár* Szeged környékén 'vöröslábú (vagy: piroslábú) cankó', s e neveit tavaszi trillázó fűtyéről (*dlidl-dlidl-dlidl*) kapta (ÚMTsz. 3: 862, 864, 865; KISS 1984: 161). A nyelvjárásokban a *lili*, *lili-lili* és *lilike*, *lili*, *lili* hangsorok kacsahívogatásra szolgálnak (ÚMTsz. 3: 864–865). A nyelvjárási és gyermeknyelvi *lili* és *lilike* 'kacsa', Makón *lilike* 'kisliba' (ÚMTsz. 3: 864–865). A *lilik* a Charadrius fajok népi neve volt (MTsz. 1: 1340), s a *lili* és *lilik* az Alföldön az Anser albifrons nevű lúdfajt is jelölte (MÉSZÖLY 1929). Ide tartozik két hangutánzó eredetű szaknyelvi madárnév, a *lile* és a *lilik*. A *lilik* két Magyarországon átvonuló lúdfaj (Anser albifrons, nagy lilik és Anser erythropus, kis lilik) nevében fordul elő (KISS 1984: 77–78; JAKABB 2012: 38–39); a *lile* a Charadrius és Pluvialis fajok nemi (genus) neve (KISS 1984: 147–150; JAKABB 2012: 76–78). MÉSZÖLY GEDEON szerint „a *lilik* szó a hangutánzó *lili* szó egyes számúnak értett többes számú alakja” (1929: 295).

A *lóri* papagájfajok elnevezése, végső soron maláj eredetű szó, amely angol (*lory*) közvetítéssel terjedt el világszerte, s a magyarban is 1801-től adatolható (KISS 1985: 33). A *Loránd* és *Lóránt* keresztnéveket becéző *Lóri* névvel való egybeesése a véletlen műve. A *Lóri* (akárcsak a *Gyuri* stb.) a díszmadártartók körében előszeretettel választott papagájnév. Ezek a házikedvenceknek adott keresztnévek mintegy családtaggá minősítik az illető madarat.

A *lukácsmadár* 'vetési (fekete) varjú' (Velem, Vas megye, KISS 1984: 332; TAKÁCS 2001; KISS–BATÓ 2012: 53).

Gyerőmonostoron (egykor Kolozs vármegye) a gyermekek ha harkályt láttak ezt mondogatták: „Mártonka, Mártonka, / Gyere lakodalomba! / Adunk neked virágot, / Hozzál nekünk kalácsot!” Ezzel párhuzamosan a harkály egyik német neve is *Martinsvogel* 'Márton madara' volt (WLISLOCKINÉ 1892: 52–53). Itt tehát a *Mártonka* a madár megszólítása ugyan, de csak a hozzá kapcsolódó, neki szóló mondókában fordul elő. Az angolban a *Martin* 'Márton' névvel egyezően egyes fecskéfajok neve – a *swallow* mellett – *martin* (JAKABB 2012: 123–124); a franciában ugyancsak a *Martin* névre vezethetők vissza a *martin-chasseur* 'vadász Márton', *martinet*, *martin-pêcheur* 'halász Márton', *martin rose* 'rózsaszín Márton' madárelnevezések (DAUZAT 1938: 461).

A *butamáté* a Sóvidéken 'hantmadár' és 'búbosbanka' (GUB 1996: 67, 73). A *máté* a Székelyföldön egykor 'medve' (MTsz. 1: 1413). A búbosbanka messzire hallatszók *pup-pu* vagy *up-up-up* háromtagú, tompa, egyhangú hangadása (JAKABB 2012: 115) magyarázhatja a *buta*-előtagot. Annál is inkább, mert például e madár latin (*upupa*), angol (*hoopoe*), francia (*huppe*), német (*Hopf*, *Wiedehopf*), román (*pupăză*) és orosz (*udod* és *potatujka*) neve is hangutánzó. Végső soron a *búbosbanka* összetett, szaknyelvi madárnév mindkét tagját rejtetten hangutánzónak lehet minősíteni: a *búbos* a madár tollbóbitájára utal, a *banka* 'bamba, buta' (KISS 1984: 219). A búbosbanka kínai és mongol neveit HENRY SERRUYS tekintette át, s gyűjtéséből kiderül például, hogy egyik régi, valamelyest rejtve hangutánzó kínai neve – a kakukkéval osztozva – *bu-gu* (ejtve: *pu-ku*), szó szerint, legalábbis leírva 'bejelenteni az aratást' (1977: 110), továbbá egyik belső-mongóliai kínai neve, a *guang-gun* (ejtve: *kuang-kun*) szintén rejtett hangutánzást képvisel, tulajdonképeni jelentése 'puszta bot, csak bot; gazember, betyár; agglegény' (1977: 111). A *bu-gu* a kínaiban a kakukk neveként rögzült. A mai mongol *övőlzsín* 'búbosbanka' klasszikus mongol megfelelői az *ebugelji*, *öbügelji*, s kapcsolódnak az *övö* 'nagyapa, apó', a klaszszikusban *ebuge* szóhoz. A kínai monoszillabikus nyelv, amely erőteljesen a diszillabikus jelleg felé tart, s madárelnevezés-rendszere gazdag „rejtett hangutánzásban”.

A *mátyás* (Heves megye, Erdély, MTsz. 1: 1415; több más vidéken is, ÚMTsz. 3: 1022), *mátyásmadár*, *mátyásszajkó*, *matyi*, *matyimadár* mind 'szajkó' (KISS 1984: 326; TAKÁCS 2001; JAKABB 2012: 163). E madárfaj a keresztnévvel hangutánzó nevet kapott. Ugyancsak 'szajkó' jelentésű a *kékmátyás* (Nyírcsászári, ÚMTsz. 3: 174). A vajdasági diáknyelvben *matyó* 'veréb' (TAKÁCS 2001: 160), a *matyi* szónak pedig van 'rosszul ivartalanított kakas' jelentése is (Szeged, ÚMTsz. 3: 1022; TAKÁCS 2001: 160). KISS JENŐ monográfiájához képest újabb közlések szerint a Felső-Szigetközben és a Sóvidéken egyaránt *mátyás*, *mátyásmadár*, *matyi* 'szajkó' (KOVÁCS 1987: 82; GUB 1996: 65), külön a Sóvidéken a *havasimátyás* és a *pettyesmátyás* 'fenyőszajkó' (GUB 1996: 67).

A Vas megyei Molnaszecsődön a „Cici Pál, mit csinál? Tudja Pál, mit használ” mondókában tulajdonképpen belehallás utánozza a széncinke szavát, s a rábaközi Mihályiban

csicsipál 'széncinke' (KISS 1984: 293). A széncinke hangját a magyar hagyományban különösen sok belehallás adja vissza (RÁ CZ 1992: 39–43). Keresztnevet tartalmazó belehallás a csíz szavára a *Duli-duli-Dezső!*, a stiglicére (tengelicére) a *Cipity, Lőrinc, cipity Lőrinc!* (RÁ CZ 1992: 44). Az ugyancsak rábaközi *pálimadár* 'nagy póling' *páli* eleme a hangutánzó *póli* 'nagy póling' népetimológias változata, egy rábaközi falu, *Páli* neve hatására is (KISS 1984: 166). Ez a *Páli* helynév a *Pál* keresztnév birtoklást kifejező *-i* képzős származéka, tulajdonképpeni jelentése 'Pálé'.

A *pétör* (a *péter* helyi alakváltozata) a Szeged vidéki, tápéi galambászok nyelvhasználatában csirkéket, galambokat pusztító 'kánya, vércse', s azért kapta ezt a nevet, hogy igaz nevének kimondásával nehogy odaidézzék („odaigézzék”, BÁ LINT 1981: 9; HAJDÚ 2003: 80; ÚMTsz. 4: 459; TAKÁ CS 2001). A *halászpéter* általánosan 'búvármadár; halászmadár', külön-külön jelölheti az 'ezüstsírály' és a 'jégmadár' fajokat (Somogy, Keszthely, ÚMTsz. 2: 818; KISS 1984: 182, 214). A *kispéter* vagy *kispétergalamb* Gútán 'olyan vadgalambfajta, melynek nyakán két fehér örv van' (ÚMTsz. 3: 380; FERCSIK–RAÁ TZ 2009: 200).

Valamennyi említett, keresztnévből származó magyar madárnév nyelvjárási szó, közülük talán csak a *gáborján*, a *mátyás* és a *mátyásmadár* valamelyest köznyelvi. A köznyelvet is befolyásoló tudományos madárnévrendszer kidolgozásakor már helytelennek számított a madarakat az emberi társadalomhoz közelíteni, s kerülni illet a keresztnévmadárnév poliszemiát. (A magyar tudományos madárnévrendszer standardizációjáról: KISS 2010.) A keresztnévből származó nyelvjárási madárneveket tehát lehet egy archaikus gondolkodásmód (a madár a társadalom tagja, a madár családtag) képviselőinek tekinteni.

A madárhangnak emberi nyelvre átfordított változatai a következők: közönséges hangutánzó mondatszók (*csip-csirip, gyurr-gyurr*), a madár hangadását jelölő hangutánzó igék (*csiripel, huhog, krúgat*), belehallások (már meglevő, értelmes szavakra való fordítások, a széncinge hangjába: *nyitni-kék, tűz-kő, künn-csücsü*), hangutánzó madárnevek (*kakukk, pitypalatty, uhu*), madaraknak adott hangutánzó tulajdonnevek (papagájnak keresztnevek is: *Lóri, Gyuri* stb.). A belehallásról szóló monográfiájában RÁ CZ ENDRE a harangok szavát, a vonat, a kerekék zakatolását, a házi- és vadállatok, tücskök, békák beszédét, a madarak énekét elemezte (1992). A közönséges hangutánzó mondatszók és a belehallások viszonyának analógiája a közvetlenül (direkt) hangutánzó és a rejtetten (közvetve) hangutánzó madárnevek viszonya. A keresztnévvel hangutánzó madárnevek (a fenti példákban: *butamáté, csicsipál, gábor* és *gábormadár* sok változattal, *gegő, györgydiák, lidike, lili, lilimadár, mátyás, mátyásmadár, matyi*) a „rejtett onomatopoeízist” képviselik. Ezek a madárnevek úgy jöttek létre, hogy a madárhanghoz valamennyire hasonlító keresztnév lett madárnévvé vagy annak részévé is. Mindenesetre meglehetősen önkényesen dönt el, hogy 1. mely madár kapott keresztnévből származó nevet és 2. mely madár kapott „rejtetten hangutánzó” nevet.

A „rejtett hangutánzás” tekinthető a népetimológia egy különleges esetének is, amely során a beszélő a számára különös madárhangot (és jelen esetben nem az idegen szót) értelmessé, átlátható szerkezetűvé teszi, és madárelnevezésként vagy annak részeként használja.

A rejtett (indirekt) hangutánzással jelölt madarak elnevezései más nyelvekben gyakran hangutánzók. Ilyen példa volt a búbos banka, további példa az angol *jay* 'szajkó' (hangutánzó, ófrancia jövevényszó) és *shrike* 'gébics'. A szajkó egyébként a személy-

névvel való hangutánzás régi példáját kínálja: francia neve, a *geai* (a 12. században: *gai*) vagy közvetlenül hangutánzó, vagy a „rejtetten hangutánzó” latin *gaius* madárnév (5. század, Polemius Silvius) folytatása, s a latin madárnév a *Gaius* személynévből származik (DAUZAT 1938: 357).

Kulcsszók: magyar népi madárnevek, hangutánzó madárnevek, keresztnévből származó állatnevek, hangutánzás, belehallás, népetimológia.

Hivatkozott irodalom

- ABONDOLO, DANIEL 2007. Phonosemantic subsets in the lexicon: Hungarian avian nomenclature and l'arbitraire du signe. *Central Europe* 5/1: 3–22.
- BABAI DÉNIEL – AVAR ÁKOS – ULICSNI VIKTOR 2016. „Veszélyes a varas béka, rossz fajzat!” avagy mit kutat az etnozoológia? *Kovács* 20: 3–29.
- BÁLINT SÁNDOR 1981. *A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- DAUZAT, ALBERT 1938. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Larousse, Paris.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfi nevek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1915. *Árpádkori török személynéveink*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 16. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- GUB JENŐ 1996. *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*. Firtos Művelődési Egylet, Korond.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynévek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HUNN, EUGENE S. – CECIL H. BROWN 2011. Linguistic Ethnobiology. In: E. N. ANDERSON et al. eds., *Ethnobiology*. John Wiley & Sons, Hoboken (New Jersey). 319–333.
- JAKABB OSZKÁR 2012. *Madárnévkalauz. A Kárpát-medence madarainak névkalauza*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KICSÍ SÁNDOR ANDRÁS 2015. Madárnévség. *Ezredvég* 25/5: 93–95.
- KISS GÁBOR – BATÓ MARGIT 2012. *Tájszavak. A magyar nyelvjárások atlaszának szavai, szóalakjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 1984. *Magyar madárnevek. Az európai madarak elnevezései*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 1985. *A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 120. Akadémiai kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 2010. A szaknyelvi standardizáció történetének néhány kérdéséhez. In: BÁRDOSI VILMOS szerk., *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 147–154.
- KOVÁCS ANTAL 1987. „Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6. Hazafias Népfront Városi Bizottsága, Mosonmagyaróvár.
- LÉVI-STAUB, CLAUDE 1962. *La Pensée sauvage*. Plon, Paris.
- MÉSZÖLY GEDEON 1929. Urál-altáji szó-e a *lili* vagy *lilik* madárnév? *Népünk és Nyelvünk* 1: 292–295.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.
- PAIS DEZSŐ 1975. *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÁPAI PÁRIZ FERENC – BOD PÉTER 1767a. *Dictionarium Latino–Hungaricum*. Sárdi Sámuel, Cibinium (Nagyszeben).
- PÁPAI PÁRIZ FERENC – BOD PÉTER 1767b. *Dictionarium Hungarico–Latino–Germanicum*. Sárdi Sámuel, Cibinium (Nagyszeben).

- RÁCZ ENDRE 1992. *A belehallás jelenségéről*. Nyelvtudományi Értekezések 134. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SERRUYS, HENRY 1977. A note on the names of the hoopoe in Chinese and Mongol. *The Canada–Mongolia Review. La Revue Canada–Mongolie* 3/2: 110–117.
- TAKÁCS JUDIT 2001. Keresztnévből származó állatnevek. *Magyar Nyelvjárások* 39: 159–164.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- WLISLOCKI HENRIKÉ 1892. Jöslő állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia* 3/2–3: 47–55.

Bird names based on people's first names and covert onomatopoeia

Some Hungarian popular bird names come from people's first names, albeit none of them have become official names of the bird species concerned. Many of them are also onomatopoeic in addition to being based on first names; thus such bird names exhibit "covert onomatopoeia". Examples include *butamáté* (< *Máté*) 'hoopoe', *csicsipál* (< *Pál*) 'great tit', *gábor* and *gábormadár* with many other variants (< *Gábor*) 'shrike', *gegő* (< *Gergő*), *györgydiák* (< *György*), both: 'butcher bird', *lidike* (< *Lidia*), *lili*, *lilimadár* (< *Lili*), all three: 'redshank', *mátyás*, *mátyásmadár*, *matyi* (< *Mátyás*), all three: 'jay'. These bird names came into being such that a human first name that more or less resembled the given bird's song was turned into (part of) a bird name. It was rather arbitrary (i) which birds received first name based names and (ii) which birds received names with "covert onomatopoeia". In modern ethnobiology, American bird names like *killdeer* and *whip-poor-will* are similarly instances of "covert onomatopoeia".

Keywords: Hungarian popular bird names, onomatopoeic bird names, bird names based on people's first names, onomatopoeia, reanalysis, folk etymology.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

„Tekintsétek az égi mennyei repöső madarakat...”

A menny és ég szavak ómagyar bibliafordításainkban*

1. Korai bibliafordításaink jelentősége és kérdései. A korai magyar bibliafordítások, a magyar nyelvű (fordítás)irodalom első összefüggő emlékei több szempontból egyedülállóak és egyedi kutatási kérdéseket vetnek fel. A korábbi, kisebb szövegemlékekhez képest ezek az első, már hosszabb, összefüggő szövegek, amelyekben a magyar nyelv, különösen is az egyházi nyelv szó- és kifejezőkészségének alakulását, sokszor megszületését kísérhetjük figyelemmel. KÁROLY SÁNDOR megfogalmazásában a szövegekben „az a harc tükröződik, melyet a fordítóknak a latinnal kellett megvívniuk. Mivel akkor még nem volt egységes irodalmi köznyelv, nyelvjárási, tájnyelvi sajátosságok keverednek benne írott nyelvi újításokkal és latinizmusokkal” (KÁROLY 1972: 88). Emellett érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy egy bizonyos előbeszédben öröklődő és kikristályosodó szövegahagyománnyal is számolhatunk (erről részletesen I. TARNAI 1981), mely olykor

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.